

LA DISPUTA PER L'ESPAI PÚBLIC A LA BARCELONA DE LA RENAIXENÇA (1844-1868)¹

JORDI ROCA VERNET
Universitat de Barcelona

1. Introducció

La construcció d'un projecte regionalista, modern i liberal, inserit en la nació espanyola, fou la manera com les elits liberals catalanes pretengueren superar la conflictivitat social present a la dècada dels anys quaranta i cinquanta del segle XIX a Catalunya. El regionalisme emprà i transformà la identitat catalana per tal d'ajustar-la a les seves necessitats, de la mateixa manera que els primers liberals havien utilitzat diverses identitats territorials per a facilitar l'extensió del liberalisme i formular els models distints d'Estat nacional. Sens dubte, l'historicisme estigué en la matriu del liberalisme i esdevé cabdal per entendre com es produí la recepció de les idees liberals entre els ciutadans dels territoris de la monarquia, ja que superposaren la nova identitat de nació liberal a les identitats territorials preexistents.

A Catalunya, l'historicisme liberal, que era significativament diferent del d'altres territoris de la monarquia, es bastí a partir de la cultura jurisdiccional, legal i política catalana forjada en la seva història. L'hegemonia de l'historicisme en el discurs liberal no va reduir la diversitat de propostes i projectes liberals durant els anys de la Revolució Liberal (1820-1843), però mostra l'interès per la matriu històrica de la identitat catalana i alhora la capacitat del liberalisme per a transformar-la en funció dels interessos i demandes de la nova societat catalana, identificada amb la societat urbana del litoral.² Aquella situació també es va produir en d'altres territoris (València, Aragó, País Basc, Navarra, Galícia, etc.), però en el cas català les idees liberals van tenir un èxit inusitat a les ciutats del litoral, malgrat les resistències furibundes a les comarques del sud i del nord de Catalunya, que s'havien empobrit arran de l'establiment del nou règim. La violència dels enfrontaments i l'amenaça latent contra les institucions liberals exacerbaren la creativitat i la procacitat de les idees revolucionàries, que projectaven models polítics que pretenien integrar d'una manera més eficient les identitats locals i regionals. Els liberals catalans interpretaren el liberalisme com un marc ideològic capaç d'oferir respostes viables a problemes estructurals derivats de la transformació de la societat catalana. El liberalisme progressista català, liderat des de Barcelo-

na, impulsà des de mitjan anys trenta fins a 1843 una alternativa de construcció de la nació liberal des de la perifèria que tingué la complicitat d'altres territoris de la monarquia que tenien en comú el descontentament envers el model centralitzador d'Estat liberal, fonamentat en la realitat castellana, que no resolía ni apaivagava les demandes associades a les bases socials del liberalisme progressista.³ La fallida d'aquesta alternativa suscitarà una reestructuració del liberalisme català, que interpretarà el regionalisme com la manera idònia de projectar-se envers les noves institucions liberals i alhora de constituir una nova hegemonia política i social en el territori català. L'espai públic barceloní esdevé un escenari idoni per a interpretar de quina manera la identitat regional catalana participà del procés de nacionalització liberal espanyol a Catalunya.

La hipòtesi de recerca d'aquesta investigació és que els intents de projectar el territori català en l'espai públic barceloní foren sistemàticament rebutjats per les autoritats governamentals o bé pels consistoris municipals controlats pels governs moderats. Des de la majoria d'edat d'Isabel II els governs projectaren majoritàriament un model de nació basat en la monarquia, el catolicisme, l'autoritarisme, la centralització de l'Estat i una identificació amb la cultura de la Corona de Castella. L'anàlisi de les propostes *renaixentistes* per a l'espai públic posa en relleu l'animadversió i la malfiança que despertava entre els agents nacionalitzadors vinculats a l'Estat liberal (Administració estatal i autoritats governamentals, militars i eclesiàstiques) qualsevol projecte d'expressió o representació del territori català en l'espai públic que popularitzés el mite d'una interpretació de la història catalana en clau liberal. Alhora, els processos nacionalitzadors de les elits liberals catalanes, tant progressistes com conservadores, hagueren de procurar no sobreixir els límits de l'expressió regionalista establerts pels agents nacionalitzadors vinculats a la construcció de l'Estat, com ara les autoritats, l'exèrcit, l'administració o la monarquia. Les limitacions imposades a la projecció de la regionalització catalana a Barcelona llastraren el procés de nacionalització espanyola en clau monàrquica, en la mesura que reduïren la capacitat d'incorporar majories socials al model nacional proposat pel règim isabelí. Només durant els breus períodes de govern progressista (1854-1856) i en els de la Unió

1. Abreviatures emprades: ACB: Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona; BC: Biblioteca de Catalunya; FR: Fons Renart.

2. Jordi ROCA VERNET, «Els historicismes de la Revolució Liberal: nous significats per als espais de Barcelona», *Cercles: Revista d'Història Cultural* (Barcelona), núm. 19 (2016), p. 305-330.

3. Jordi ROCA VERNET, «Las fiestas cívicas del Trienio Progresista (1840-1843): progresistas enfrentados y desafío a la Regencia», *Historia Contemporánea* (Biscaia), núm. 56 (2018), p. 7-45.

Liberal (1858-1863) que coincidiren amb els consistoris municipals de majoria progressista (1857-1862) trobarem més permissivitat per al desenvolupament d'algunes propostes de representació del territori català en l'espai públic. Aquestes semblen capaces d'apaivagar les tensions socials i els conflictes polítics latents i de generar més consensos, tot i que menystingueren la capacitat mobilitzadora que oferia el regionalisme i la possibilitat de generar amplis consensos que qüestionessin la legitimitat de la monarquia borbònica.

2. Balanç historiogràfic del regionalisme i la Renaixença

La definició d'espai públic es fonamenta en tres atributs: l'espai pot ser considerat públic si és accessible a tots els interessats;⁴ si s'usa per a propòsits públics i amb això s'influeix en la presa de decisions col·lectives o s'hi duen a terme celebracions col·lectives, o si concerneix, afecta o beneficia tothom.⁵ La majoria d'acadèmics que treballen sobre l'espai públic s'han concentrat només en el primer tipus, emfatitzant la funció de l'espai de i per a les relacions en públic, per tant, en aquell en què es produeixen relacions entre individus que hi coincideixen físicament i en què es desenvolupa una determinada forma de vincle social i de relació amb el poder.⁶ Tot i així, teòrics de la democràcia, com Parkinson, han decidit incorporar el segon tipus: l'espai que és públic perquè és usat amb objectius públics. Aquest podria ser un espai en el qual la nació es representa a si mateixa o els ens polítics intermedis (estats o provincials) es representen com un cos polític. Fins ara, la majoria d'especialistes s'han concentrat en l'estudi de les capitals, definides com a centres cívics en els quals es reuneix un gran nombre d'edificis públics, monuments consagrats a personatges destacats i espais dedicats a la memòria col·lectiva. D'altra banda, filòsofs com Henri Lefebvre han teoritzat sobre l'espai urbà posant en relleu que aquell és un àmbit d'interacció real i potencial entre els ciutadans, i alhora esdevé també una manera de pensar i d'organitzar el temps i l'espai en general més enllà de la construcció material de l'urbs, i per tant, no és merament una representació de la realitat tranquil·litzadora del món social per a les classes mitjanes.⁷ En aquesta línia, Delgado ha apuntat

que les places, màxima expressió de l'espai públic, foren un lloc de trobada a partir de la base de la igualtat de drets i la llibertat formal dels ciutadans, i van esdevenir un espai de mediació entre la societat i l'Estat.⁸

Des de l'anàlisi històrica, aquesta temàtica només ha estat abordada a través de l'estudi de com els llocs de la memòria van configurar una memòria nacional⁹ i s'han convertit en un element central per a analitzar els processos de nacionalització,¹⁰ tot i que les seves possibilitats es revelen més grans si abordem l'estudi dels espais que són usats amb objectius públics o bé representen la nació o algun tipus d'identitat política representativa.

Les recerques recents en l'àmbit de la història del nacionalisme s'han centrat en la redescoberta de l'espai local, regional i transnacional en el procés de construcció de la identitat nacional. Eric Storm afirma que les identitats col·lectives i territorials anteriors a la nacional no sempre foren absorbides per la moderna identificació amb la nació, però sí que foren transformades i en molts casos reforçaren el procés nacional.¹¹ La historiografia espanyola ha emprat aquesta línia de recerca per a subratllar l'aportació de la regió en el procés de construcció nacional, combatent així la tesi de la dèbil nacionalització proposada.¹² Storm també puntualitza

8. Manuel DELGADO, *El espacio público como ideología*, Madrid, Catarata, 2011, p. 30.

9. Pierre NORA, *Les lieux de mémoire*, París, Gallimard, 1997; Stéphane MICHONNEAU, *Barcelona: memòria i identitat: Monuments, commemoracions i mites*, Vic, Eumo, 2002; Alan CONFINO, «Lo local, una esencia de toda nación», *Ayer* (Madrid), núm. 64 (2006), p. 19-31.

10. Luis CASTELLS, «Celebremos lo local, celebremos lo nacional (la política estatutaria en el País Vasco, 1860-1923)», a Mariano ESTEBAN DE VEGA i María Dolores de la CALLE VELASCO (ed.), *Procesos de nacionalización en la España contemporánea*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 2010, p. 355-378; Pere GABRIEL, Jordi POMÉS i FRANCISCO FERNÁNDEZ, *España 'Res pública': Nacionalización española e identidades en conflicto (siglos XIX y XX)*, Granada, Comares, 2013; Fernando MOLINA, «Modernidad e identidad nacional. El nacionalismo español del siglo XIX y su historiografía», *Historia Social* (València), núm. 52 (2005), p. 147-171.

11. Eric STORM, «Regionalism in history, 1890-1945: the cultural approach», *European History Quarterly* (Norwich), vol. 33, núm. 2 (2003), p. 251-265; Alan CONFINO, «Lo local, una esencia de toda nación», Barbara van der LEEUW, «Regionalismo y nacionalismo en el siglo XIX: la batalla de los conceptos (País Vasco, Flandes y Frisia)», *Rubrica Contemporanea* (Bellaterra), vol. 6, núm. 11 (2017), p. 43-65; Xosé M. NÚÑEZ SEIXAS, «The region as essence of the fatherland. Regionalist variants of Spanish nationalism (1840-1936)», *European History Quarterly* (Norwich), vol. 31, núm. 4 (2001), p. 483-518.

12. Fernando MOLINA, «Modernidad e identidad nacional. El nacionalismo español del siglo XIX y su historiografía», p. 147-171; Ferran ARCHILÉS, «¿Una nación invertida o diversa? La nacionalización española en el largo siglo XIX», a César RINA SIMÓN (ed.), *Procesos de nacionalización e identidades en la península ibérica*, Cáceres, Publicaciones de la Universidad de Extremadura, 2017, p. 75-93; Xavier ANDREU, «La nacionalización española en el siglo XIX. Un nuevo balance», *Spagna Contemporanea* (Torí), núm. 49 (2016), p. 169-184.

4. Ali MADANIPOUR, *Public and private spaces of the city*, Londres, Routledge, 2003.

5. John PARKINSON, «Symbolic representation in public space: capital cities, presence and memory», *Representation* (Londres), vol. 45, núm. 1 (2009), p. 1-14.

6. Lyn LOFLAND, *A world of strangers: Orde and action in urban public space*, San Francisco, University of California, 1985; Manuel CASTELLS, *Redes de indignación y esperanza*, Madrid, Alianza, 2012.

7. Henri LEFEBVRE, *Espacio y política*, Barcelona, Península, 1976, p. 356.

que aquelles identitats territorials precedents es transformarien i participarien en la construcció nacional sense desaparèixer, malgrat contribuir al reforçament de l'auge del nacionalisme. Aquest procés ha estat interpretat per Núñez Seixas, i posteriorment per Storm, com un fenomen transnacional en la mesura que té lloc sincrònicament en diversos països europeus quan es produeix la consolidació del procés de modernització socioeconòmica paral·lel al desvetllament d'una consciència col·lectiva que afavoreix la mobilització social i amplia la participació política.¹³ Altres autors, com Joep Leerssen, han emfasitzat la rellevància de la cultura de les ciutats en la construcció nacional que tant pot integrar-se plenament a la identitat nacional com desenvolupar una opció regionalista o una de nacionalisme subestatal.¹⁴ D'aquesta manera, la cultura de la ciutat esdevé cabdal per a comprendre els processos de negociació de les transicions entre el regionalisme i el nacionalisme i alhora observar com les identitats regionals i nacionals tenen lloc a través i més enllà del moviment i dels inestables límits dels estats. Per tot plegat, la construcció de la identitat nacional esdevé un procés de negociació entre diverses identitats, entre les quals algunes de caire territorial, per tal de configurar la nacional. També cal reconsiderar com es transformen i es modifiquen les identitats territorials i col·lectives precedents a la nacional espanyola i de quina manera participen en la construcció nacional sense desaparèixer. D'altra banda, el desenvolupament d'una cultura regionalitzada un cop consolidada la construcció nacional afavorirà el sorgiment de dinàmiques democratitzadores vinculades a la necessitat dels liberals d'incorporar i mobilitzar àmpliament la població, que ha afavorit també una reformulació de la identitat nacional. En els darrers temps han proliferat els estudis sobre els processos de nacionalització que han mostrat l'enorme oferta de discursos i pràctiques nacionalitzadores per part dels subjectes històrics;¹⁵ ara bé, poc sabem sobre com interactuaven aquests processos entre ells, de quina manera incidien sobre els col·lectius i com eren assimilats o reelaborats pels ciutadans.

La historiografia, de la mà de Josep Domingo¹⁶ i Magí Sunyer,¹⁷ ha definit que la Renaixença sorgeix

durant el segon lustre de la dècada dels cinquanta amb la publicació d'un conjunt d'obres de temàtica històrica, el reconeixement d'una rellevància cultural de la llengua catalana i la celebració dels Jocs Florals. Domingo ha interpretat els Jocs Florals com una expressió intel·lectual i material de les expectatives que tenen les elits emergents, les burgesies, per projectar la seva ambició de domini en les transformacions que viu la ciutat de Barcelona.¹⁸ La Renaixença és analitzada com un moviment d'origen burgès que projecta l'anhel de transformació de la realitat catalana a través de la seva projecció vers un passat irreal al servei de les necessitats del present. Domingo ha interpretat la Renaixença com la metàfora construïda pels intel·lectuals de mitjan segle XIX per establir un nou ordre i així diferenciar-se de les generacions precedents, que denigraran com a decadents. La Renaixença esdevé una eina de representació sota l'ambició del domini burgès en què es relliga una projecció col·lectiva amb un passat gloriós a fi d'oferir «el confort de la coherència i la continuïtat de la comunitat imaginada enfront de les fractures desconcertants de la contemporaneïtat».¹⁹ El caràcter burgès de la Renaixença va ser un dels aspectes més controvertits per l'evidència d'una tendència renaixentista plebea i popular que compartia l'interès per participar en la reelaboració de la identitat regional, però que es mostrava contrària a les elits cultes del moviment.²⁰ En els darrers temps, s'ha interpretat que aquella tendència és la constatació de com els sectors populars compartiren uns mateixos espais de consum cultural (ball, teatre, cors, etc.) que afavoriren l'articulació d'una identitat cultural comuna, promoguda inicialment per la burgesia,²¹ però que fou apropiada i reelaborada per col·lectius populars en funció de la seva pròpia cultura reivindicativa i per atorgar una major projecció a les seves demandes. Sembla evident que la Renaixença fou un univers cultural compartit en què afloraren diverses alternatives socials amb projectes polítics diferenciables i amb interseccions i col·laboracions entre aquests, tot i que hi hagués una iniciativa i una preeminència de les elits liberals.

18. Josep M. DOMINGO, «El projecte "Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Modernització i romanticisme"», a Josep M. DOMINGO (ed.), *Barcelona i els Jocs Florals, 1859: Modernització i romanticisme*, Barcelona, Museu d'Història de Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2011, p. 11-76.

19. Josep M. DOMINGO, «Sobre la Renaixença», p. 35.

20. Josep FONTANA, «L'altra renaixença: 1860 i la represa d'una cultura nacional catalana», a Pere GABRIEL (dir.), *Història de la cultura catalana*, vol. v, Barcelona, Edicions 62, 1994, p. 17-33; Josep PICH MITJANA, «Manuel de Lasarte Rodríguez-Cardoso (1830-1901) i els inicis de la premsa catalana de masses. D'El Telégraf a El Diluvio», *Treballs de Comunicació* (Barcelona), núm. 18 (2003), p. 87-106.

21. Roger CANADELL, «The construction of Republican myths in the work of Josep Anselm Clavé», a Emili SAMPER (ed.), *The myths of the Republic. Literature and identity*, Kassel, Reichenberger, 2016, p. 5-22.

13. Eric STORM, «Regionalism in history, 1890-1945: the cultural approach», p. 251-265; Xosé M. NÚÑEZ SEIXAS, «De impuras naciones: historiografía reciente y cuestión nacional en España», *Alcores* (Lleó), núm. 4 (2007), p. 211-239.

14. Joep LEERSSEN, «The nation and the city: urban festivals and cultural mobilization», *Nations and Nationalism* (Londres), vol. 21, núm. 1 (2015), p. 2-20.

15. Xavier ANDREU, «La nacionalización española en el siglo XIX. Un nuevo balance», p. 182.

16. Josep M. DOMINGO, «Sobre la Renaixença», *L'Avenç* (Barcelona), núm. 390 (2013), p. 26-33.

17. Magí SUNYER, «La Renaixença, una paradoxa en tres actes, i un próleg», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* (Barcelona), núm. 26 (2015), p. 95-114.

Des de la perspectiva dels estudis sobre el nacionalisme, Angel Smith²² ha escrit que en la Renaixença conviuen dos pilars potencialment contradictoris, un dels quals emfatitza el component catòlic dels costums i tradicions catalans que es veuen amenaçats per la centralització liberal, i un altre de cosmopolita i modern que considerava que amb l'adopció de mesures lliurecanvistes es posava en perill la industrialització i la modernització de la nació espanyola. Joan Fuster afegeix que els conservadors i progressistes catalans havien fracassat a l'hora de fer valdre els interessos dels industrials en les institucions i a través de la Renaixença cercaren «construir un nou consens interior i una nova legitimitat» per defensar aquells interessos.²³ Per tant, la Renaixença s'erigiria, segons el parer de Fuster, en una reivindicació de la història catalana com l'autènticament liberal en contraposició al model centralitzador dels moderats, acompanyant-la d'una operació que prestigia la llengua, retornant-la als usos cultes. Darrerament, J. L. Marfany ha publicat una obra monogràfica sobre la Renaixença que ratifica parcialment la tesi de Josep Maria Fradera²⁴ sobre el «doble patriotisme», i ho fa establint una diferència entre l'«amor al país» que és heretat, sentimental, espontani i de connotacions eticopolítiques, però amb una dimensió exclusivament cultural que bé podria ser una resposta al centralisme de la construcció de l'Estat liberal, mentre que el nou patriotisme espanyol és polític, cívic i liberal espanyol, fet que emfatitza la subordinació d'aquest vers l'autènticament polític, que és l'espanyol.²⁵ Els estudis sobre la Renaixença en la seva dimensió política han obviat la rellevància de les cultures progressista i republicana en la configuració de la identitat regional i en el moviment cultural renaixentista, centrant-se exclusivament en la dimensió socioeconòmica dels individus.

3. El territori català a l'espai públic barceloní

L'objectiu del regionalisme fou integrar el liberalisme progressista, convertit en dissident durant la dècada dels quaranta, en la nova realitat política nacional que

22. Angel SMITH, *The origins of catalan nationalism, 1770-1898*, Londres i Nova York, Palgrave Macmillan, 2012.

23. Joan FUSTER, «La descoberta de la cultura nacional per les lletres en el marc del liberalisme centralista», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* (Barcelona), núm. 26 (2015), p. 89.

24. Josep M. FRADERA, *Cultura nacional en una societat dividida: Patriotisme i cultura a Catalunya (1838-1868)*, Barcelona, Curial, 1992; Josep M. FRADERA, «El proyecto liberal catalán y los imperativos del doble patriotismo», *Ayer* (Madrid), núm. 35 (1999), p. 87-100.

25. Joan Lluís MARFANY, *Nacionalisme espanyol i catalanitat: Cap a una revisió de la Renaixença*, Barcelona, Edicions 62, 2017, p. 902.

li havia estat adversa i poc atractiva. Per tant, les formulacions regionalistes no es poden interpretar com un projecte exclusivament de les elits liberals catalanes, sinó que esdevé plural socialment i ideològica en la mesura que hi participaran des de la seva gènesi diversos col·lectius socials i polítics. El regionalisme no pot entendre's exclusivament com un projecte polític de les elits per defensar els seus interessos econòmics i socials i participar en la construcció de l'estat nació espanyol, sinó que cal interpretar-lo en un sentit més plural en la mesura que progressistes i republicans empraren la identitat catalana per incidir políticament en la construcció dels diversos projectes de nació espanyola formulats a Catalunya. Un bon exemple d'això fou la celebració del retorn de les tropes de voluntaris catalans que havien acompanyat Joan Prim en la guerra contra el Marroc (1859-1860), la concomitància de patriotismes entre els expedicionaris i entre la ciutadania que sortí a rebre'ls, com ha explicat Albert García Balañà.²⁶

Aquella confluència també afavorí l'apropament polític de republicans, demòcrates, progressistes i conservadors, i la presència d'uns espais de sociabilitat on es podia bastir una identitat cultural compartida que pogués ser reelaborada i assimilada d'una manera diversa per les distintes identitats socials i polítiques. Alguns exemples d'això van ser els Cors d'Anselm Clavé als Jardins d'Euterpe, les societats per a celebrar el carnaval (Societat del Born, 1858-1868, i exposicions còmiques) o les representacions teatrals còmiques de Frederic Soler, conegudes com les «gatades» de Serafi Pitarrà, o la premsa costumista i còmica (*Eco de Euterpe* o *Un Tros de Paper*).²⁷ Aquestes mostres de consum cultural popular foren sovint impulsades per republicans (Narcís Monturiol, Anselm Clavé, Sebastià Junyent, Josep M. Torres, Ceferí Tresserra, Conrad Roure, Francesc Sunyer i Capdevila, Frederic Soler, Antoni Altadill, Robert, etc.) que preferiren abandonar l'acció revolucionària i optaren per renovar la identitat popular en un sentit cívic i moralitzador i regionalista compartit sovint amb la burgesia. La nova identitat catalana regionalitzada participà d'aquella renovació del món popular en què les classes populars s'apropriaven d'una identitat i feien befa de l'artificiositat de les expressions elitistes de la burgesia renaixentista com els Jocs Florals, però alhora no deixaven de sentir-se participants d'una identitat catalana compartida i comuna en altres aspectes.

Els governs moderats de la monarquia isabelina veuran amb una gran desconfiança les propostes polí-

26. Albert GARCÍA BALANÀ, «Patria, plebe y política en la España isabelina: la guerra de África en Cataluña (1859-1860)», a Eloy MARTÍN CORRALES (coord.), *Marruecos y el colonialismo español (1859-1912): De la guerra de África a la «penetración pacífica»*, Barcelona, Bellaterra, 2002, p. 13-78.

27. Roger CANADELL, «The construction of Republican myths in the work of Josep Anselm Clavé», p. 5-22.

tiques del regionalisme i les seves manifestacions civico-culturals. En els darrers temps s'ha endegat una línia de recerca que subratlla el paper rellevant de la monarquia en el procés de modernització del règim liberal,²⁸ i en alguns casos també s'ha volgut veure la reina Isabel II com un element assimilador i integrador de les cultures regionals per afavorir la consolidació de la monarquia liberal, convertint-la en un agent nacionalitzador en clau regional cabdal.²⁹ Aquesta interpretació resulta difícil de sostenir més enllà d'una anàlisi parcial del cerimonial d'algunes visites reials d'Isabel II i encara menys sense una anàlisi d'aquells territoris on el desenvolupament del regionalisme tant en la seva dimensió política com cultural va tenir més rellevància, com és el cas de Catalunya. D'altra banda, aquesta interpretació menysté la dimensió centralista dels governs moderats durant el règim isabelí que proposaren un model marcadament unitarista³⁰ que se sostenia en unes àmplies facultats de l'autoritat militar que subordinava la civil, permetent-li suspendre recurrentment les garanties constitucionals.³¹

Durant les dècades dels quaranta, cinquanta i seixanta foren cinc les principals propostes per projectar la realitat territorial catalana en l'espai públic barceloní: en primer lloc, el concurs per dedicar la plaça dels Caputxins (posteriorment plaça Reial) a algun referent històric de la Renaixença; en segon lloc, l'erecció d'una font dedicada al Geni Català i acompanyada de la representació de les quatre capitals de província, al pla de Palau; en tercer lloc, la transformació de la capella de Santa Àgata en un Panteó dels Il·lustres Catalans; en quart lloc, l'aprovació d'un nomenclàtor per a l'Eixample que evokes la història de Catalunya, i en últim lloc, la destrucció de la Ciutadella per urbanitzar l'espai. De totes aquestes propostes només en reeixiran dues: la font dedicada al Geni Català i el nomenclàtor de Víctor Balaguer. Ambdues es produiran quasi coetàniament amb la restauració dels Jocs Florals (1859), quan el consistori municipal estava sota el control dels progressistes i el Govern de la monarquia en mans de la Unió Liberal.

Com acostuma a passar, la historiografia s'ha ocupat profusament d'aquells projectes que culminaren amb èxit en l'espai públic, mentre que la resta han quedat oblidats. La rellevància d'aquesta recerca rau a

constatar la diversitat de projectes commemoratius, en representació de la identitat catalana, emanats de la societat civil barcelonina, i les enormes dificultats amb què toparen per poder implementar-se, fet que demostra les reticències dels governs isabelins d'afavorir el procés de nacionalització a Catalunya a través del desenvolupament d'una identitat regional catalana que incidís en la interpretació de la nació liberal espanyola a Catalunya. El regionalisme català no rebé la complença dels governs moderats ni de la monarquia, ja que sovint l'amplitud de les formulacions regionalistes afavoria interpretacions de caràcter dissident.

4. Una plaça per a qui?

L'assalt i crema de convents de l'estiu de 1835 va afectar parcialment el dels Caputxins de Santa Madrona. L'Ajuntament va recuperar la idea que s'havia impulsat durant el Trienni Liberal (1820-1823) de construir una plaça. El gir moderat del consistori municipal va suposar un canvi en les prioritats d'ús de l'antic convent i el 1839 es va proposar la construcció d'un gran teatre, una sala de ball, un basar i un cafè. Tres anys després, el convent es va reformar per convertir-se en la seu del Teatre Nou, que tingué un aforament de més de quatre mil persones, entre 1842 i 1848.³² La fi del Trienni Progressista (1840-1843) va agilitar les gestions per aconseguir un nou emplaçament per a la societat Liceu Filharmònic Dramàtic i el 1845 va començar la construcció del Gran Teatre de Liceu, just a l'altre costat de la Rambla, fet que va significar que l'Ajuntament recuperés la idea de construir una plaça.

L'arquitecte Miquel Garriga i Roca havia presentat un projecte uns anys abans, el 1844, per dedicar la plaça a Isabel II, erigint-li un monument al centre amb quatre estàtues al·legòriques a l'agricultura, les arts, la indústria i el comerç.³³ Però el projecte no s'arribà a aprovar i el juny de 1848 l'Ajuntament va convocar un concurs urbanístic en el qual es van presentar desenes de projectes que van ser exposats al Saló de Cent de l'Ajuntament i en els magatzems de José Alzina.³⁴ Les condicions del concurs determinaven que la plaça havia de ser porxada i que al bell mig s'hi aixecaria un conjunt monumental o obelisc, i el pressupost s'havia

28. Isabel BURDIEL, *Isabel II: Una biografia (1830-1904)*, Madrid, Taurus, 2010.

29. David SAN NARCISO MARTÍN, «Celebrar el futuro, venerar la Monarquía. El nacimiento del heredero y el punto de fuga ceremonial de la monarquía isabelina (1857-1858)», *Hispania* (Madrid), vol. 77, núm. 255 (2017), p. 210-211.

30. Borja de RIQUER, *Identitats contemporànies: Catalunya i Espanya*, Vic, Eumo, 2000, p. 57.

31. Manel RISQUES, *El govern civil de Barcelona al segle XIX: Institució i acció política*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

32. Ignasi SOLÀ-MORALES, «La plaza Real de Barcelona», a Antonio BONET CORREA (coord.), *Urbanismo e historia en el mundo hispano*, Madrid, Universidad Complutense, 1985, p. 1112; Jordi ROCA VERNET, «Las plazas y la representación de la nación liberal, Barcelona 1820-1857», a Pere GABRIEL, Jordi POMÉS i Francisco FERNÁNDEZ (ed.), *España 'Res publica': Nacionalización española e identidades en conflicto (siglos XIX y XX)*, Granada, Comares, 2013, p. 11-23.

33. Ferran SAGARRA TRIAS, *Barcelona, ciutat de transició, 1848-1868: El projecte urbà a través dels treballs de l'arquitecte Miquel Garriga i Roca*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1996

34. BC, FR, llig. xxii, núm. 2, f. 84.

de tancar en funció dels ingressos que comportaria la seva construcció. Els projectes presentats també havien de proposar quin seria el nom de la plaça, de manera que la premsa es va fer ressò d'algunes propostes que suscitarren debat entre l'opinió pública.³⁵ Es presentaren quinze projectes, dels quals se'n coneixen catorze, que han estat exhaustivament analitzats per la historiografia: els cinc de Miquel Garriga i Roca dedicats a «Isabel II y su madre María Cristina» i els altres quatre dedicats a la indústria i el comerç en múltiples combinatòries («Galería de la Industria Española» o «Del Comercio e Industria»); els tres anònims dedicats a «La Inmortal Guerra de la Independencia», a «Wifredo el Velloso» i a «Los Condes de Barcelona»; el d'Antoni Rovira y Trias dedicat al «Príncipe de Viana»; el de Josep Oriol Mestres dedicat a «Pedro el Grande», i els quatre de Francesc Daniel Molina dedicats a «Blasco de Garay», al «Consulado de Mar», a «Jaime el Conquistador» i a «Los Reyes Católicos».³⁶

Ara bé, en aquesta recerca hem localitzat un projecte dedicat a Guifré que fins ara no es coneixia i que va tenir un ampli ressò a la premsa barcelonina. El diari *El Fomento* va reproduir el projecte dedicat a Guifré I, anomenat «el Pilós», en què es proposava erigir al centre de la plaça una estàtua dedicada al primer «conde soberano de Cataluña» i en el seu pedestal hi hauria uns baixos relleus on es contemplaria l'escena de quan «el Rey Carlos el Calvo y con la sangre de la herida que en su defensa recibió Wifredo, se hizo las cuatro barras en su escudo de oro». D'altra banda, en els timpans entre els pòrtics s'hi inseririen baixos relleus de les efigies dels comtes de Barcelona i dels reis de la Corona d'Aragó. L'articulista assegurava que la ciutat tenia «una oportunidad propicia para demostrar cómo se enaltece el recuerdo de aquellos tiempos gloriosos» com ho havien fet «todos los pueblos».³⁷ La proposta apareixia pocs mesos abans que es publicués el drama teatral *Wifredo el Velloso* de Víctor Balaguer, estrenat aquell 1848 al Gran Teatre del Liceu. No tenim cap evidència que darrere del projecte de la plaça hi hagués Balaguer, però sí que es constata com la meitat de les dotze propostes conegudes per a la plaça estaven dedicades a homenatjar aspectes rellevants de la història medieval de la Corona d'Aragó, identificada com la nació històrica dels catalans. La gènesi del casal comtal barceloní, l'expansió

política i comercial per la Mediterrània o la història política de les llibertats catalanes a través del Príncep de Viana agrupen els projectes destinats a l'espai públic barceloní, i també cal constatar que n'hi havia quatre més que es dedicaven exclusivament a glorificar el desenvolupament industrial i comercial de Catalunya. Per tant, hi ha prou evidències per a corroborar com la representació del territori català en l'espai públic barceloní es volia dur a terme a través de la interpretació que feia la incipient Renaixença de la història catalana, basada en el caràcter liberal de les institucions i els monarques de la Corona d'Aragó, l'èxit econòmic i polític de l'expansió comercial per la Mediterrània i la gènesi de la dinastia comtal barcelonina, que s'identificava amb el sorgiment de la nació catalana. La Renaixença se centrava en les temàtiques històriques que projectaven una imatge de la regió catalana vinculada al seu liberalisme, monarquisme i desenvolupament econòmic.

Francesc Daniel Molina va guanyar el concurs amb el seu projecte que dedicava la plaça al Consolat de Mar. El segon premi també fou per a la seva proposta dedicada a Blasco de Garay i el tercer fou per a Josep Oriol Mestres pel seu projecte sobre Pere el Gran. No obstant això, el projecte victoriós no s'executà i hagueren de passar sis anys, fins a l'arribada al poder dels liberals progressistes, perquè s'iniciessin les obres per obrir la plaça. El consistori municipal va decidir entre dos dels projectes presentats el 1848: el de Josep Oriol Mestres i un de Francesc Daniel Molina que no havia estat guardonat ni amb el primer ni amb el segon premi, i que era la proposta dedicada als Reis Catòlics. La proposta de Blasco de Garay que havia obtingut el segon premi fou desestimada, ja que el 26 de juny de 1849 Antoni Rubió i Ors havia pronunciat una conferència a la Reial Acadèmia de Bones Lletres en què negava la primícia inventiva del vaixell de vapor de Blasco de Garay. Finalment, l'Ajuntament es va decidir pel projecte de plaça dedicada als Reis Catòlics, però desposseïda de tota la càrrega ornamental prevista per Molina i, per tant, no es dedicaren estàtues als reis Carles V, Felip II, sant Ferran (Ferran III de Castella) o Jaume I. Tampoc s'erigiren estàtues al Gran Capitán, Cristòfol Colom, Diego Hurtado de Mendoza o el cardenal Cisneros, despullant així la plaça de qualsevol referència a la història imperial d'Espanya en la seva vessant més vinculada a la Corona castellana. El projecte escultòric que havia d'anar al centre de la plaça eren dues estàtues dedicades als reis coronades per un geni, però la proposta anava acompanyada d'un monument equestre dedicat a Ferran II el Catòlic, i a parer de Marfany, l'alcalde, sense cap altra motivació que un mer gust estètic, va triar la proposta dedicada exclusivament a Ferran.³⁸ A la plaça no s'hi aixecà cap està-

35. BC, FR, llig. XLIV, núm. 3.

36. Ferran SAGARRA TRIAS, *Barcelona, ciutat de transició, 1848-1868: El projecte urbà a través dels treballs de l'arquitecte Miquel Garriga i Roca*, 1996, p. 140-141; Jordi ROCA VERNET, «Las plazas y la representación de la nación liberal, Barcelona 1820-1857», p. 11-23; Joan MOLET, «Espais urbans i ideologia: el cas de la plaça Reial de Barcelona (1822-1848)», *Acta Artis: Estudis d'Art Modern* (Barcelona), núm. 4-5 (2016-2017), p. 151-161; Joan Lluís MARFANY, *Nacionalisme espanyol i catalanitat: Cap a una revisió de la Renaixença*, 2017, p. 739-744.

37. BC, FR, llig. XLIV, núm. 4, *El Fomento* (1 juny 1848).

38. Joan Lluís MARFANY, *Nacionalisme espanyol i catalanitat: Cap a una revisió de la Renaixença*, 2017, p. 743-744.

tua fins al 1857, en què s'hi traslladà el model de guix de l'estàtua eqüestre que posteriorment s'havia de fer de ferro. Però això no succeí mai i l'estàtua de guix es retirà el 1859 molt malmesa. La plaça, tot i haver rebut el nom de plaça dels Reis Catòlics, fou coneguda popularment com la plaça dels Caputxins fins que, després de retirada l'estàtua, va canviar-se-li el nom pel de plaça Reial.

L'anàlisi del concurs de la plaça Reial demostra que si bé entre les elits barcelonines havia quallat el moviment cultural de la Renaixença en la seva dimensió social burgesa i política liberal, entre les autoritats governamentals i monàrquiques qualsevol expressió d'una cultura regional diferenciada del cànon nacional castellanista era interpretada com un element disgregador de la nació i potencialment dissident. Per tant, la plaça no s'erigí en l'expressió del moviment renaixentista i es configurà com una expressió de la fidelitat a la monarquia sense assumir els principals eixos del seu discurs nacionalitzador. D'aquesta manera, impeding la projecció del territori català a través de la cultura renaixentista, s'entorpia la popularització d'un discurs regional per nacionalitzar els barcelonins en clau espanyola, però tampoc se'ls ofería una alternativa de nacionalització espanyola en clau liberal monàrquica al marge del regionalisme de les elits catalanes. Així, l'espai públic esdevenia desposseït tant dels referents renaixentistes com dels mites nacionalitzadors castellans i monàrquics per convertir-se en un espai amb poques representacions territorials. El fracàs de la representació territorial catalana en clau regional espanyola en l'espai públic barceloní no pot entendre's sense la negativa de l'Estat liberal espanyol a acceptar cap mena d'expressió de regionalització de la nació que pogués modificar el discurs centralista hegemònic que havia configurat la seva narrativa nacional.

5. El monument a Antoni de Capmany i el Panteó dels Il·lustres Catalans

Des de 1850 s'impulsà la formació d'una comissió per a repatriar les despulles de l'historiador, filòleg i polític català Antoni de Capmany, per tal de dedicar-li un monument funerari. Un any abans d'aquella petició, el 1849, l'Ajuntament havia aprovat atorgar el seu nom al carrer que fins llavors portava el nom d'Arné, a prop del pla de Palau.³⁹ L'Ajuntament de Barcelona veié l'oportunitat de repatriar les restes arran de les obres que es feien al cementiri de Cadis i organitzà una comissió per anar-les a buscar. Quan finalment s'aconseguí traslladar-les, arribaren a Barcelona tres dies després que hagués esclatat el pronunciament del general

Leopoldo O'Donnell, l'inici de la revolució progressista de 1854, i això va fer que l'Ajuntament decidís no celebrar la commemoració fúnebre i dipositar les restes a l'església de Sant Josep.⁴⁰ La Diputació Provincial de Barcelona tingué la iniciativa d'erigir un monument a Capmany el 1855 i organitzà una subscripció per a recaptar fons que suscità una subscripció per la mateixa raó a l'illa de Cuba. No obstant això, no se sap del cert per què la iniciativa no arribà a consolidar-se. Finalment, tres anys després que arribessin les despulles de Capmany, reberen l'homenatge fúnebre llargament esperat, fruit de l'acord assolit per l'Ajuntament, la Diputació i l'Acadèmia de Bones Lletres.⁴¹ Hi tingué una presència destacada el cronista de la ciutat, Víctor Balaguer, que es dedicà a glossar Antoni de Capmany i recordà les vicissituds que s'havien produït des que a començament de 1850 s'havia fet la primera petició de traslladar les restes a Barcelona.⁴² Les despulles de Capmany foren dipositades a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, tot esperant que se li erigís un monument o bé se l'integrés al Panteó dels Il·lustres Catalans.

Víctor Balaguer acabà el seu discurs fúnebre dedicat a Capmany reclamant que les quatre províncies catalanes erigissin un monument en el qual es dipositesin les despulles de «sus grandes hombres antiguos y modernos».⁴³ Balaguer rememorava sense citar-la la carta oberta que Manuel Duran i Bas havia publicat al *Diario de Barcelona* el 1855 en què proposava organitzar una subscripció per erigir un panteó al cementiri amb les restes de cèlebres catalans com ara Manuel de Cabanyes, Vicenç Cuyàs, Pau Piferrer o Josep Sol i Padrís, o bé convertir la capella de Santa Àgata en el Panteó dels Il·lustres Catalans, que s'inauguraria amb el trasllat de les despulles de Capmany.⁴⁴ La proposta de Duran i Bas passà gairebé desapercebuda. Ara bé, quan fou recuperada per Balaguer, l'impacte es multiplicà i al cap de poc temps el consistori municipal aprovà que la capella de Santa Àgata s'adequés per acollir el «Panteón de Hombres Célebres» on inicialment s'haurien de dipositar les despulles dels insignes catalans antics com eren Ausiàs March, Roger de Llú-

40. Joan Lluís MARFANY, *Nacionalisme espanyol i catalanitat: Cap a una revisió de la Renaixença*, 2017, p. 665.

41. Joan Lluís MARFANY, *Nacionalisme espanyol i catalanitat: Cap a una revisió de la Renaixença*, 2017, p. 665.

42. VÍCTOR BALAGUER, *Reseña de la función cívico-religiosa celebrada en Barcelona el 15 de julio de 1857 para la traslación de las cenizas de D. Antonio de Capmany y de Montpalau, y su biografía*, Barcelona, Imprenta Nueva de Jaime Jepús y Ramón Villegas, 1857; Joan Lluís MARFANY, *Nacionalisme espanyol i catalanitat: Cap a una revisió de la Renaixença*, 2017, p. 667.

43. VÍCTOR BALAGUER, *Reseña de la función cívico-religiosa celebrada en Barcelona el 15 de julio de 1857 para la traslación de las cenizas de D. Antonio de Capmany y de Montpalau, y su biografía*, 1857, p. 63.

44. Joan Lluís MARFANY, *Nacionalisme espanyol i catalanitat: Cap a una revisió de la Renaixença*, 2017, p. 665.

39. Marina CUCCU, «Las calles de Barcelona de Víctor Balaguer», *Barcelona Quaderns d'Història* (Barcelona), núm. 14 (2008), p. 147-161.

ria, Pau Claris, Ramon Berenguer, Ramon Muntaner o el Rector de Vallfogona. Més endavant seria el torn dels catalans moderns que havien estat reivindicats per Balaguer en l'homenatge a Capmany, com eren Capmany mateix, Pau Piferrer, Josep Ferrer i Subirana, Manuel de Cabanyes, Francesc Carbonell, Antoni Cibat o Francesc Salvà.⁴⁵ Si comparem la proposta de Duran i Bas amb la de Balaguer, és visible com desapareixia la figura de Josep Sol i Padrís, atès que el seu activisme polític podia generar divergències entre les files dels regionalistes catalans.

La proposta balagueriana d'erigir un panteó de celebritats catalanes fou avortada poc temps després, i quan renaixé el 1865 es concebé en un nou emplaçament fora de la ciutat de Barcelona: una vegada més s'havia vetat o negat en l'espai públic barceloní l'expressió de la identitat catalana a través de la reivindicació del moviment renaixentista. Pocs anys després, l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi encarregà decorar el saló amb quadres de catalans cèlebres com ara Antoni de Capmany, Francesc Salvà, Domènec Badia o Jaume Balmes (1860), erigint-se en una mena de panteó, però en un espai privat i no pas obert al públic. Al cap de poc temps traspassaren Bonaventura Carles Aribau (1862) i el general Josep Manso (1863), als quals es dedicaren unes concorregudes cerimònies fúnebres que van recuperar de nou la idea de formar un panteó d'il·lustres catalans. La historiografia no ha prestat gaire atenció als projectes d'establir un panteó d'il·lustres catalans i s'ha interpretat com una expressió simbòlica més de l'aliança de les forces conservadores catalanes que professaven el seu moment d'eufòria arran del Govern de la Unió Liberal.⁴⁶ No obstant això, les Corts espanyoles havien intentat establir un panteó nacional d'espanyols il·lustres en dos moments precedents (1822 i 1841), i ho tornaren a intentar el 1869, però no serà fins al 1891 que aconseguiran dur a terme la seva realització. Per tant, l'erècció d'un panteó esdevenia un element central de la concepció simbòlica de la nació liberal espanyola, i la inauguració d'un panteó d'àmbit regional suposava un desafiament a la relació de complementaritat subordinada entre la regió i la nació durant la monarquia isabelina. Així, la identitat regional es cohesionava en els àmbits polític, institucional, comercial o literari, i en el progrés en els camps

45. VÍCTOR BALAGUER, *Reseña de la función cívico-religiosa celebrada en Barcelona el 15 de julio de 1857 para la traslación de las cenizas de D. Antonio de Capmany y de Montpalau, y su biografía*, 1857, p. 60-63; VÍCTOR BALAGUER, *Las calles de Barcelona: Origen de sus nombres. Sus recuerdos, sus tradiciones y leyendas. Biografías de los personajes ilustres que han dado nombre a algunas.— Historia de los sucesos y hechos célebres ocurridos en ellas y de los edificios más notables, así públicos como particulares, que existen en cada una, con la reseña y noticia de todo lo más importante relativo a la capital del Principado*, Barcelona, Salvador Manero, 1865, p. 185-188.

46. Joan Lluís MARFANY, *Nacionalisme espanyol i catalanitat: Cap a una revisió de la Renaixença*, 2017, p. 680.

de les ciències i les arts, mentre que la identitat nacional atorgava una preeminència a la monarquia, que la posava en un nivell superior a altres fites i conquestes històriques i l'allunyava dels progressos assolits en els darrers temps en el camp de la llibertat, de la ciència o de les arts. Rere l'impediment d'erigir un panteó regional hi havia la voluntat de limitar el procés de construcció nacional a Catalunya en clau liberal a través de la regió perquè erròniament es creia que això significaria no reconèixer simbòlicament la supremacia de la monarquia en la continuïtat de la identitat nacional.

6. El Geni Català al pla de Palau

El pla de Palau era el centre de la representació de la monarquia a Barcelona. Hi havia el Palau Reial, que a partir de 1844 s'havia reformat com a residència d'Isabel II. D'altra banda, havia acollit l'estàtua de Ferran VII (1827-1835) i era el lloc que havia d'ocupar el projecte escultòric dedicat a Isabel II. Se n'havien projectat diversos des de 1837, però fou el 1851, quan la reina anuncià que esperava descendència, que s'endegà un nou projecte per honrar la reina i la seva filla.⁴⁷ L'escultura havia de formar part de la font que ocuparia el centre del pla de Palau. Després de diverses vicissituds, ben detallades per l'historiador Carlos Reyero, es decidí que el conjunt escultòric no es dedicaria a la família reial i s'optà perquè homenatgés el marquès de Campo Sagrado, que a les primeres dècades del segle XIX havia estat tres vegades capità general de Catalunya. El seu reconeixement venia per les millores fetes per a l'arribada de l'aigua a la ciutat i per la seva bel·ligerància contra els rebels realistes, anomenats «malcontents», que amenaçaven la monarquia de Ferran VII.

Quan el projecte escultòric semblava que estava a punt de materialitzar-se, el consistori municipal decidí avortar-lo en considerar que no s'adeia als principis del nou govern que inaugurà el conegut Bienni Progressista. L'Ajuntament preferí que la font la presidís una alegoria dedicada al Geni Català, perquè consideraven que representaria millor les qualitats patriòtiques i les habilitats econòmiques dels catalans. El projecte del Geni, que il·luminava el poble espanyol, s'havia proposat per substituir l'estàtua reial.⁴⁸ El grup escultòric s'inaugurà l'1 de juny de 1856 i consistia en un primer nivell amb quatre matrones que representaven les capitals de les províncies catalanes i ubicades mirant cadascuna d'elles un dels quatre punts cardinals. Entre elles hi havia un lleó del qual baixava aigua i simbolitzava els principals rius de cadascuna de les províncies. La

47. Joan Lluís MARFANY, *Nacionalisme espanyol i catalanitat: Cap a una revisió de la Renaixença*, 2017, p. 728-729 i 746.

48. Joan Lluís MARFANY, *Nacionalisme espanyol i catalanitat: Cap a una revisió de la Renaixença*, 2017, p. 746.

interpretació acurada sobre el procés i els significats del grup escultòric ha estat àmpliament analitzada. Aquesta escultura ha estat interpretada per Reyeró com la representació de la unitat del territori català i una mostra del patriotisme català entès com a regionalista, tot i que aquesta unió es feia a partir de la divisió provincial que unes dècades abans havia reduït la projecció simbòlica de Catalunya com a entitat politicoadministrativa. D'altra banda, l'anàlisi minuciosa del Geni Català porta Reyeró a interpretar-lo també en un sentit maçònic,⁴⁹ fet que reforçaria els vincles de la representació territorial de Catalunya amb la identitat liberal de la regió que havia d'afavorir la nacionalització espanyola dels catalans en clau liberal, expurgant-li tots aquells components que la posessin en dubte. Altres historiadors, com ara S. Michonneau, han considerat que el grup escultòric representa l'èxit de l'industrialisme català i alhora significa un manifest «provincialista en què la ciutat reivindica la seva funció de capital del Principat».⁵⁰ No obstant això, ambdues interpretacions, d'una manera o d'una altra, aboquen una projecció del provincialisme o regionalisme, poc vinculat al moviment renaixentista, en l'espai públic que pressuposen dirigit per les elits industrialistes barcelonines. D'altra banda, la percepció de modernitat i industrialització del grup escultòric quedà reforçada per la seva proximitat respecte a l'estació de la línia de ferrocarril Barcelona-Granollers, de la Compañía del Camino de Hierro del Norte, que s'havia inaugurat el 22 de juliol de 1854.

La interpretació sobre el grup escultòric i la plaça pot ser complementada si analitzem una mostra d'arquitectura efímera que s'hi aixecà el setembre de 1860 arran de la visita de la reina Isabel II. Davant del Palau Reial s'erigí un obelisc dedicat a celebrar la prosperitat que vivia la ciutat, i al capdamunt de l'obelisc era previst que s'hi col·loqués una estàtua dedicada a l'abundància que no arribà a posar-s'hi arran de la poca estabilitat de la base. Al costat dret de l'estàtua, a algunes desenes de metres, hi havia un grup escultòric efímer format per dos genis que estaven ubicats enfront de l'Arc del Triomf que completava la mostra d'arquitectura temporal erigida al pla de Palau. Els dos genis estaven dedicats als invents i progressos que afavorien el comerç: el primer portava una locomotora en una mà i a l'altra un rotlle de paper, i el segon un timó en una mà i a l'altra una roda hèlix. Aquell grup escultòric posava de manifest la rellevància que tenia la indústria en la millora del transport terrestre i marítim amb la màquina de vapor, incrementant així el comerç.⁵¹

49. Carlos REYERO, «La fuente del Genio Catalán, Barcelona: Historia y significado político», *Locus Amoenus* (Bellaterra), núm. 12 (2013-2014), p. 157-176.

50. Stéphane MICHONNEAU, *Barcelona: memòria i identitat. Monuments, commemoracions i mites*, 2002, p. 62.

51. Antonio FAJAS Y FERRER, *Reseña de los festejos tributados a su Majestad la Reina Doña Isabel II, en su visita á Barcelona en se-*

Rere aquelles escultures no sobreeixia cap referència al territori català ni a la seva cultura regional, només s'evocava una idea de modernitat vinculada als beneficis del comerç i la indústria. No obstant això, quan es volgué complaure la monarca recreant una fita històrica que reforçés el vincle entre la Corona i la ciutat, s'escollí recordar la trobada entre Cristòfol Colom i els Reis Catòlics després que el primer hagués tornat del seu primer viatge a Amèrica. Per homenatjar la reina es decidí recrear aquell esdeveniment amb un ball al Palau Reial, en el qual la cort i l'elit barcelonina assistirien vestides com si fossin al segle xv.⁵² Tot plegat fa palès com el projecte nacional de la monarquia es vinculava a referències regionals per tal d'emfasitzar la seva dimensió imperial i catòlica que poc o res tenia a veure amb la projecció regional de la cultura catalana reelaborada pels renaixentistes. L'evidència mostra com el grup escultòric permanent i el temporal evocuen el creixement i el progrés econòmic de Catalunya associant-lo a la indústria i al comerç, però alhora hi havia poca permeabilitat cultural per acceptar els referents històrics regionals proposats pels renaixentistes per nacionalitzar els barcelonins a partir de la història de Catalunya interpretada en clau liberal.

És il·lustratiu comparar la visita reial d'octubre de 1860 amb la rebuda que la ciutat havia dispensat uns mesos abans als voluntaris catalans i al general Prim, retornats de la Guerra del Marroc. Víctor Balaguer fa una descripció dels cerimonials festius d'aquell maig de 1860 i fa evident que els balcons de la ciutat s'engalanaren amb una munió de banderes i escuts amb les quatre barres, tant en els edificis públics com privats,⁵³ constatant així l'efervescència i la popularitat dels símbols de Catalunya. En aquells dies de maig s'aixecaren diversos grups escultòrics de caràcter temporal. Al pla de Palau s'alçà un pedestal enorme. A la part superior hi havia grius i gàrgoles, i rere aquests, una matrona coronada dedicada a Barcelona tenint als seus peus, en el basament, un escut de Catalunya de gairebé tres metres d'alçada.⁵⁴ En un altre lloc de la ciutat, a la confluència entre els carrers de Sant Ramon i del marquès de Barberà, s'erigí la primera estàtua equestre dedicada al general Prim, i de nou en el seu pedestal s'hi obser-

tiembre de 1860. Precedidos de los que se dedicaron al valiente General Prim á su entrada triunfal en la misma, Barcelona, Librería de El Plus Ultra, 1861, p. 18.

52. Antonio FAJAS Y FERRER, *Reseña de los festejos tributados a su Majestad la Reina Doña Isabel II, en su visita á Barcelona en setiembre de 1860. Precedidos de los que se dedicaron al valiente General Prim á su entrada triunfal en la misma*, 1861, p. 45.

53. Víctor BALAGUER, *Reseña de los festejos celebrados en Barcelona, en los primeros días de mayo de 1860, con motivo del regreso de los voluntarios de Cataluña y tropas del ejército de África*, Barcelona i Madrid, I. López Bernagos i Librería Española, 1860, p. 52.

54. Víctor BALAGUER, *Reseña de los festejos celebrados en Barcelona, en los primeros días de mayo de 1860, con motivo del regreso de los voluntarios de Cataluña y tropas del ejército de África*, 1860, p. 18.

vava un enorme escut de Catalunya.⁵⁵ Aquests exemples posen en relleu com la representació simbòlica de la identitat catalana emergia com a principal, i que era reforçada per la de la ciutat de Barcelona. Durant la visita de la reina Isabel II els símbols de Catalunya seran gairebé inexistents i quan apareguin ho faran conjuntament amb els dels altres territoris de la monarquia o bé vinculant-se al progrés econòmic de la regió. Tot plegat fa palesa la voluntat conscient de les autoritats locals i governamentals de no erigir cap representació de la identitat catalana a l'espai públic d'una manera permanent, i només les expressions d'arquitectura temporal desvinculades dels rituals monàrquics permetran subvertir aquella premissa. Així, és constatable la pressió exercida per les autoritats i per la monarquia mateixa per reduir la presència de la representació simbòlica catalana en l'espai públic. El pla de Palau, durant el regnat d'Isabel II, serà la representació de la monarquia a Barcelona i tots els grups escultòrics erigits s'han d'interpretar en funció d'això. Així, es fa evident com la imatge de la monarquia a Barcelona pretén reduir les expressions culturals de la identitat catalana en la seva dimensió regional, i qualsevol expressió del territori català es temperarà fins a minimitzar-se.

7. El nomenclàtor renaixentista de l'Eixample

Un cop aprovat el projecte d'Ildefons Cerdà sorgirà el debat de com havien de ser denominats els nous carrers. Cerdà havia atorgat provisionalment una lletra o un número en funció de si els carrers eren paral·lels o perpendiculars al mar. Però ben aviat l'Ajuntament va decidir donar nom als nous carrers i la tasca s'encarregà a Víctor Balaguer, que des de 1852 era cronista oficial de la ciutat, i des de 1859, membre de la Junta Consultiva de la Comissió Municipal de l'Eixample. Balaguer va fer la seva proposta l'octubre de 1863 i finalment el consistori introduí diverses modificacions a la proposta i aprovà seixanta-sis noms per als nous carrers de la ciutat.⁵⁶ La historiografia, de la mà de J. L. Marfany, ha constatat que el 1849, quan s'urbanitzava l'espai entre el pla de Palau i el passeig de l'Esplanada, també s'atorgaren a set carrers noms vinculats a la història dels monarques i virreis de Catalunya i també hi hagué lloc per dedicar un carrer a la nissaga de botànics Salvador i a l'il·lustrat Antoni de Capmany.⁵⁷ Ara bé,

resulta evident que rere aquelles designacions no hi havia un projecte historicocultural cohesionat i alguns d'aquells carrers remetien a personatges gens reivindicats per l'historicisme liberal precedent, com eren el duc de Gandia o Lluís de Requesens. Per tant, resulta una mica agosarada la comparació amb el nomenclàtor de l'Eixample, tant per les dimensions de l'espai urbà com per l'abast social i la projecció cultural que se'n derivà.

La historiografia sobre l'Eixample ha mostrat un inusitat interès a discernir quins noms havien estat proposats per Balaguer i quins no. La recerca exhaustiva de Palomas té com a punt de partida *Las calles de Barcelona*,⁵⁸ en què Balaguer explica quin significat tenen els carrers de la ciutat, i això li permet determinar que quaranta-vuit noms eren d'autoria balagueriana, mentre que sis eren d'autoria dubtosa i a dotze més no els n'atribueix cap. També esmenta quins noms de la proposta de Balaguer foren desestimats. Amb la seva proposta, Balaguer pretenia oferir un relat històric basat en els «hechos, glorias e Instituciones pertenecientes a la historia de Cataluña, a fin de formar un conjunto general, histórico y armónico»,⁵⁹ però, com també apunta, se n'hagueren de suprimir una dotzena de la seva proposta. Palomas afirma que les modificacions es degueren a la necessitat d'evitar que el governador civil de la província es negués a aprovar el nou nomenclàtor. Paral·lelament, el Ministeri de Governació havia encarregat un informe a la Reial Acadèmia de la Història, que negà la conveniència d'atorgar noms històrics als nous carrers de la ciutat i suggeria la necessitat de donar-los noms més moderns i actuals. La resolució feia evident el descontentament dels acadèmics amb una proposta que promovia una història de la Corona d'Aragó deslligada de la monarquia borbònica, i alhora alertava de l'enaltiment que es feia de «las alteracions y guerras ocurridas en Barcelona en los tiempos de D. Juan II, Don Felipe IV y Don Felipe V no deben resucitarse ni ponerse en las calles» per por que es poguessin reobrir ferides que podien excitar i acabar amb la tranquil·litat de la Barcelona del començament dels anys seixanta.⁶⁰

El nomenclàtor ha estat analitzat pels diversos autors, i a continuació fem una proposta per agrupar els

58. VÍCTOR BALAGUER, *Las calles de Barcelona: Origen de sus nombres. Sus recuerdos, sus tradiciones y leyendas. Biografías de los personajes ilustres que han dado nombre a algunas.— Historia de los sucesos y hechos célebres ocurridos en ellas y de los edificios más notables, así públicos como particulares, que existen en cada una, con la reseña y noticia de todo lo más importante relativo a la capital del Principado*, 1865.

59. VÍCTOR BALAGUER, *Las calles de Barcelona: Origen de sus nombres. Sus recuerdos, sus tradiciones y leyendas. Biografías de los personajes ilustres que han dado nombre a algunas.— Historia de los sucesos y hechos célebres ocurridos en ellas y de los edificios más notables, así públicos como particulares, que existen en cada una, con la reseña y noticia de todo lo más importante relativo a la capital del Principado*, 1865, p. 434.

60. MONTSERRAT COMAS, «Las calles de Barcelona: topografía de la història a l'Eixample», *Del Penedès* (Vilafranca del Penedès), núm. 21 (2009), p. 46.

55. VÍCTOR BALAGUER, *Reseña de los festejos celebrados en Barcelona, en los primeros días de mayo de 1860, con motivo del regreso de los voluntarios de Cataluña y tropas del ejército de África*, 1860, p. 71.

56. JOAN PALOMAS, «Víctor Balaguer i la toponímia identitària: la formació del primer nomenclàtor de l'Eixample de Barcelona», a Jordi Casassas, *Les identitats a la Catalunya contemporània*, Cabrera de Mar, Galerada, 2009, p. 294-295.

57. JOAN LLUÍS MARFANY, *Nacionalisme espanyol i catalanitat: Cap a una revisió de la Renaixença*, 2017, p. 725.

carrers en vuit grups en funció de la seva temàtica: 1) Casa comtal de Barcelona; 2) Defensors de les llibertats catalanes enfront del despotisme reial; 3) Territoris de la Corona d'Aragó; 4) Institucions catalanes precedents a 1714; 5) Militars catalans vinculats a l'expansió per la Mediterrània; 6) Escriptors, artistes, filòsofs, historiadors, viatgers procedents de l'àmbit lingüístic català d'una àmplia temporalitat; 7) Principals activitats productives vinculades al creixement econòmic de la ciutat; 8) Batalles i herois catalans de la Guerra del Francès.

De la proposta de Balaguer s'expurgaren alguns noms sense que s'hi pugui percebre una intencionalitat clara més enllà de poder substituir-los per d'altres, desvinculats del relat històric balaguerià, que remetien a governadors civils i capitans generals destinats a Catalunya, a victòries de la Primera Guerra Carlina i de la Guerra d'Àfrica de 1860, al final de la Primera Guerra Carlina, als militars victoriosos en conflictes amb els insurrectes cubans i amb els britànics, als ministres il·lustrats, mites castellans, al mite originari de la monarquia i a la reina Isabel II.

Si el nomenclàtor proposat per Balaguer el 1857 es posa en relació amb el projecte de Panteó dels Il·lustres Catalans, podem corroborar que rere el nomenclàtor hi havia la voluntat de crear un panteó cívic al qual s'hi afegien els noms dels territoris de la Corona d'Aragó, el de les principals institucions catalanes durant el període d'expansió per la Mediterrània i el de les batalles contra les tropes napoleòniques, que eren les úniques escollides. Més de la meitat dels carrers del nomenclàtor balaguerià formarien part d'aquest panteó del teixit urbà, que si es compara amb la proposta de panteó feta per Balaguer mateix uns anys abans, es constata que se n'havia expurgat els principals científics, músics i escriptors catalans morts durant les dècades dels vint, trenta i quaranta del segle XIX, arran de la seva vinculació amb les idees liberals en un moment d'extraordinària convulsió revolucionària. D'altra banda, Balaguer també havia desestimat els liberals erigits en màrtirs durant la Revolució Liberal, als quals s'havien dedicat diversos homenatges i consagrat alguns projectes monumentals. En el nomenclàtor de Balaguer només hi apareixen els noms de Jaume Balmes i Bonaventura Carles Aribau, que reforçaven el sentit catòlic i conservador de la proposta renaixentista de Balaguer per tal que no fos rebutjada pel governador civil. Ara bé, Balaguer demanarà pocs anys després que s'erigeixin monuments als il·lustres catalans, i en aquesta ocasió no s'oblidarà dels catalans liberals que ja havia proposat d'incloure en el panteó, com eren Antoni Puigblanch, Francesc Salvà, Francesc Carbonell, Vicenç Cuyàs, Francesc Altés, Josep Ferrer Subirana, Manuel de Cabanyes o Pau Piferrer.⁶¹ El

nomenclàtor de Balaguer esdevindrà la fita més significativa en la projecció del territori català sobre el teixit urbà de Barcelona; fins llavors l'origen dels carrers era ben divers i no hi havia cap projecte històric i cultural que remetés a Catalunya. Esdevé l'èxit més rellevant de la projecció del territori català en la ciutat de Barcelona, però alhora també és la millor expressió de quins eren els límits del contingut liberal de la identitat regional catalana, ja que en quedaven al marge tots aquells liberals catalans que estaven sota sospita per connivència amb la vessant revolucionària o progressista del liberalisme.

8. El fallit enderrocament de la Ciutadella

Durant els governs de la Unió Liberal (1858-1863), el consistori barceloní tenia com a alcalde Josep Santa-Maria i Gelibert, que va aconseguir que la ciutat deixés de ser considerada una plaça de guerra i que el projecte de l'Eixample tingués una expansió sense límits fixats prèviament.⁶² També va obtenir l'aprovació del Govern perquè tots els espais de les antigues muralles i fortificacions de la ciutat, amb excepció de Montjuïc i de la Ciutadella, fossin gestionades per l'Ajuntament, no sense fortes disputes amb el governador civil i el capità general, que havien vist l'oportunitat de fer negoci venent aquells terrenys. El darrer dels seus objectius fou l'enderroc de la Ciutadella, que Santa-Maria ja havia reclamat en moments precedents, com quan presidí la Junta d'enderrocament de les muralles. Les peticions dels barcelonins per enderrocar la Ciutadella es remuntaven a finals del segle XVIII, però durant la Revolució Liberal s'havien multiplicat, arribant a destruir-la parcialment l'octubre de 1841. La Ciutadella havia estat percebuda durant la primera meitat del segle XIX com l'expressió material de la monarquia repressora contra les llibertats dels ciutadans reivindicades pels liberals i s'havia convertit en la representació més palpable de la continuïtat de la lectura liberal de la història dels catalans. Aquella fortalesa connectava per un costat les pors de les generacions precedents vers la monarquia borbònica quan rememoraven la pressió exercida per la presència de l'exèrcit en la resolució de la conflictivitat social i política viscuda a la ciutat en el darrer terç del segle XVIII, amb la lluita dels liberals revolucionaris envers l'absolutisme monàrquic en un primer moment i, després, envers l'autoritarisme dels governs liberals moderats. Així, durant gairebé un segle i mig la representació del poder de la monarquia i dels governs autoritaris s'identificà amb aquest símbol de repressió despòtica i arbitrària, com ho va reflectir a bastament l'opinió pu-

61. Marina CUCCU, «Las calles de Barcelona de Víctor Balaguer», p. 157.

62. Glòria SANTA-MARIA BATLLÓ, «La política municipal de Josep Santa-Maria, alcalde de Barcelona, 1858-1863», *Barcelona Quaderns d'Història* (Barcelona), núm. 10 (2004), p. 220.

blicada barcelonina durant la Revolució Liberal (1820-1843). Després, a les dècades dels cinquanta i els seixanta, la Ciutadella esdevingué el record de les expressions de la rebel·lia dels catalans enfront del despotisme monàrquic i alhora la defensa d'una interpretació liberal de la història política dels catalans basada en la capacitat representativa de les seves institucions, com exposaven Lluís Cutchet i Víctor Balaguer.⁶³

El mes de desembre de 1862, l'Ajuntament de Barcelona envià una comissió a Madrid per aconseguir que s'enderroqués la Ciutadella. La comissió es reuní en primer lloc amb el diputat per Barcelona Pascual Madoz i tot seguit encetà una ronda de converses amb els altres diputats catalans. Després començaren una peregrinació pels ministeris i es reuniren amb el president del Consell de Ministres, el ministre de Governació, el de la Guerra, el de Foment, el de la Marina, el de Gràcia i Justícia, el d'Hisenda i el d'Estat, i també amb el president del Senat. Tots ells en primera instància veieren amb bons ulls la demanda dels comissionats barcelonins i en nombroses ocasions es repetiren paraules similars a les que pronuncià el ministre de la Marina, Juan de Zavala y de la Puente, davant dels comissionats:

[...] habían pasado ya, para no volver, los motivos que dieron origen a la Ciudadela y tanto más en cuanto los catalanes venían dando pruebas de gran cordura y sensatez desde muchos años y estaban identificados con la dinastía, por lo que podían contar con los buenos deseos del gobierno.⁶⁴

Semblava que ja s'havien dissipat les pors i els recels cap als catalans, però realment no era així. Madoz exercia com a portaveu dels diputats de Catalunya al Congrés i advertí als comissionats barcelonins quines objeccions trobarien en la seva tasca: en primer lloc hi havia un grup de catalans, propietaris de terrenys a Gràcia, la zona on s'havia de construir l'Eixample, que creien que l'enderroc de la Ciutadella els perjudicaria, ja que l'ampliació de la ciutat es faria preferentment cap a la zona litoral i no cap al pla de Barcelona; la segona dificultat seria la quantia de les indemnitzacions que s'haurien de satisfer als successors dels antics propietaris dels terrenys en els quals s'havia construït la fortalesa, cosa que en rebaixaria el valor; i en darrer lloc, i potser l'objecció més rellevant, era que al Govern li caldria fer quatre quaters nous en diversos punts de Barcelona i no es veia gens fàcil poder recuperar aquella inversió amb la venda dels terrenys de la Ciutadella. Els comissionats donaren resposta a les dues primeres objeccions tot i que se centraren en la segona, afirmant

63. VÍCTOR BALAGUER, *Reseña de la función cívico-religiosa celebrada en Barcelona celebrada en Barcelona el 15 de julio de 1857 para la traslación de las cenizas de D. Antonio Capmany y de Montpalau, y su biografía*, 1857.

64. ACB, exp. 1375-AI, peça 11, *Diario-memoria*, desembre de 1862, dia 20.

que el nombre d'indemnitzacions als antics propietaris seria baixa, segons constava a l'arxiu municipal. Dies més tard, quan s'adreçaren al president del Senat, marquès del Duero, aportaren més dades, ja que preveien que la venda dels terrenys reportaria 200 milions de rals per a l'erari del Ministeri de la Guerra i que la construcció de les casernes no suposaria més de 100 milions. Tot plegat els feia pensar que ben aviat aconseguirien l'aprovació del Govern i començaria l'enderroc de la Ciutadella, i això va fer que donessin a conèixer a l'opinió pública el seu èxit imminent.

A la capital catalana, el conservador Joan Mañé i Flaquer, des del *Diario de Barcelona*, escrivia un article en què es feia ressò de l'exposició que el consistori barceloní havia elevat a la reina Isabel II per enderrocar la Ciutadella. La descripció que Mañé feia de la fortalesa evocava que era «un monumento conmemorativo a la pérdida de los fueros y las libertades de Cataluña» i després recordava que aquelles muralles eren «cómplices de todas las tiranías, de todas las injusticias».⁶⁵ L'escriptor denunciava que la Ciutadella ja no era necessària perquè els catalans eren els més lleials i s'havien acabat els governs d'estat d'excepció:

[...] hoy que Cataluña no puede ser tratada como país conquistado, pues que se precia de ser una de las provincias más leales y más adictas a la nación española: hoy que cesaron antiguas antipatías y añejas prevenciones que la condenaban a un régimen escepcional; hoy que ya no se necesitan las cárceles para los sospechosos de desafección, la Ciudadela no tiene razón de ser.⁶⁶

El primer dels motius esgrimits per a l'enderroc de la Ciutadella era treure de l'horitzó de Barcelona «un recuerdo que pesa dolorosamente sobre su corazón»,⁶⁷ evocant el territori repressiu associat a la monarquia. Tot i això, els altres motius eren més prosaics i pragmàtics, ja que es volia afavorir la salubritat de la ciutat, urbanitzar l'espai i satisfer les noves necessitats de la guarnició militar que havia de defensar la ciutat en un moment en què s'expandia i es transformava. Però la veu de Mañé i Flaquer no fou l'única que va alçar-se a Barcelona demanant l'enderroc de la Ciutadella; també ho va fer l'editorial del diari demòcrata *El Telégrafo*, probablement escrit per Manuel Lasarte.⁶⁸ Aquesta ve-

65. ACB, exp. 1375-AI, peça 11, *Diario-memoria*, desembre de 1862, dia 30: *Diario de Barcelona*, «El derribo de la Ciudadela», p. 9463.

66. ACB, exp. 1375-AI, peça 11, *Diario-memoria*, desembre de 1862, dia 30: *Diario de Barcelona*, «El derribo de la Ciudadela», p. 9463.

67. ACB, exp. 1375-AI, peça 11, *Diario-memoria*, desembre de 1862, dia 30: *Diario de Barcelona*, «El derribo de la Ciudadela», p. 9463.

68. Gil TOLL, «Aproximación a la historia de *El Diluvio* (1858-1939)», *Barcelona Quaderns d'Història* (Barcelona), núm. 25 (2018), p. 153-170.

gada ho feia commemorant el primer enderroc de la Ciutadella, l'octubre de 1841, i ho feia definint la fortalesa com un malaurat record pel seu origen i destí, i un destorb per a la prosperitat i l'engrandiment de la ciutat. També insistia que aquella fortalesa ja no podia complir les funcions per les quals s'havia construït. Per acabar, es feia ressò de la transformació que estava patint el comerç a la Mediterrània arran de la propera obertura del canal de Suez, i si es volia continuar al capdavant dels ports de la Mediterrània i competir amb el renovat port de Marsella calia oferir millores a la capacitat mercantil de la ciutat, no havent-hi cap indret millor que l'espai que ocupava la Ciutadella.⁶⁹

Els comissionats retornaren a Barcelona al començament de 1863 i al cap de poques setmanes reberen la notificació que el Govern havia ordenat que es constituís una comissió per examinar l'assumpte de l'enderroc. La dimissió del govern de la Unió Liberal de Leopold O'Donnell i el nomenament reial d'un nou govern presidit pel moderat marquès de Miraflores va fer que no es constituís la comissió i que la qüestió es guardés en un calaix. Això obligà l'Ajuntament de Barcelona a adreçar una nova petició al Govern per dur a terme la demolició de la fortalesa.⁷⁰ S'acumularen els retards i gairebé un any després, el maig de 1864, es va rebre la resposta governamental,⁷¹ que si bé accedia a la petició d'enderroc, establia unes condicions ferotges, com era que l'Ajuntament es fes càrrec de la construcció de casernes, factories, magatzems i fortificacions que reemplaçessin les de la Ciutadella, abans d'emprendre la demolició de la decrepita fortificació. Per acabar de complicar-ho, el Ministeri de la Guerra seria l'encarregat de supervisar que els projectes de les diverses construccions s'adeqüessin a les necessitats de la tropa i de la defensa de Barcelona. Aquelles eren unes condicions absolutament inacceptables i demostraven com la maquinària de l'Estat havia portat la qüestió a un atzucac, impeding que la situació pogués resoldre's legalment, ja que amb aquelles contraprestacions cap ajuntament no duria a terme la destrucció de la Ciutadella. El règim liberal havia respost a la demanda de la ciutadania amb un ardit legal que enutjà encara més els ciutadans i els seus representants. No obstant això, l'Ajuntament ordenà la formació d'una comissió per estudiar-les,⁷² ja que, com havia escrit un any abans Joan Mañé i Flaquer, tots els plànols de l'Eixample s'havien fet sobre l'espai que ocupava la Ciutadella.

La resistència del Govern a entendre la nova realitat barcelonina va generar més animadversió i recel cap a la monarquia isabelina. La premsa barcelonina, abans que es manifestés el Govern, ja havia denunciat a l'opinió pública com el règim liberal plantejava unes exigències militaristes que eren impossibles de conciliar amb la tranquil·litat que presidia la ciutat en els darrers temps. La revista satírica *El Pájaro Azul* qüestionava el liberalisme del Govern quan advertia que mantenia la Ciutadella perquè atenia més a l'opinió d'un sol home que no a la de la majoria dels habitants de la que anomenava la «segunda capital de España».⁷³ Amb el retorn del general Ramón María Narváez al capdavant del Govern s'enduriren les polítiques repressives i la Ciutadella recuperà la seva imatge més negra amb l'execució, el 7 d'agost de 1866, dels tinentes Joaquín Mas y Casar i Pascual Ventura y Latorre,⁷⁴ acusats d'haver participat en una conspiració progressista contra la monarquia.⁷⁵

El fallit intent de l'Ajuntament de Barcelona d'enderrocar la Ciutadella va comportar una reacció encapçalada pel cronista oficial de la ciutat i redactor del diari demòcrata *El Telégrafo*, Víctor Balaguer, que escriuria el poema «¡A baix la Ciutadela!», en el qual reclamava la destrucció de la fortalesa tot adduint que s'havia alçat per castigar les llibertats catalanes.⁷⁶ La contundència amb què Balaguer s'adreçava a l'opinió pública era una novetat, però no pel que deia, perquè ja ho havia expressat en la publicació conjuntament amb Lluís Cutchet de *La Ciudadela de Barcelona o la Cataluña vindicada*. Els Jocs Florals de 1865 premiaren una poesia de Jacint Verdaguer dedicada «A la mort d'En Rafel de Casanova» que encara contenia els errors derivats de la interpretació balagueriana sobre la mort del conseller en cap. Els anys 1865 i 1868 en el cartell dels Jocs Florals de Barcelona es convoquen premis específics per a composicions dedicades a la Guerra de Successió.⁷⁷ La pervivència de la Ciutadella arran de la negativa del Govern a destruir-la va significar que s'atorgués cada vegada més rellevància al conflicte de la Guerra de Successió que havia comportat la construcció de la fortalesa.

Quan, el 3 d'octubre de 1868, la Diputació de Barcelona, sorgida de la Revolució de 1868 i presidida per Víctor Balaguer, va publicar un ban en què es comunicava la seva constitució deixava palès que «los catalanes del Setiembre de 1868 han vengado las víctimas del Setiembre de 1714» i evocava la memòria de «patricios tan ilustres y eminentes como Pablo Claris y Tama-

69. ACB, exp. 1375-AI, peça 11, *Diario-memoria*, desembre de 1862, dia 30: *El Telégrafo*, p. 6955.

70. ACB, exp. 1375-AI, peça 11, l'Ajuntament de Barcelona eleva una nova petició al Govern per a la destrucció de la Ciutadella el 6 de juliol de 1863.

71. ACB, exp. 1375-AI, peça 11, resposta del Govern el 2 de maig de 1864.

72. ACB, exp. 1375-AI, peça 11, «30 de diciembre de 1864, formación de la Junta auxiliar para el derribo de la Ciudadela».

73. «La Ciudadela», *El Pájaro Azul* (Barcelona), vol. 3, núm. 27 (4 juliol 1863), p. 1-3.

74. *La Paz de Murcia*, (Múrcia), vol. 9, núm. 2261 (12 agost 1866), p. 1.

75. Maricó JANUÉ, «La crisi del règim isabelí a Barcelona», *Barcelona Quaderns d'Història* (Barcelona), núm. 10 (2004), p. 235-261.

76. Magí SUNYER, *Els mites nacionals catalans*, 1992, p. 277.

77. Magí SUNYER, *Els mites nacionals catalans*, 1992, p. 258.

rit».⁷⁸ Aquell mateix dia, la Junta Revolucionària de Barcelona ordenava l'enderroc de la Ciutadella sense recordar cap dels dirigents de la resistència de la ciutat durant el setge de 1714. Al cap de dues setmanes, el 15 d'octubre, Josep Fontserè i Mestre presentà una memòria de com monumentalitzar l'espai, corroborant la necessitat que hi havia de retornar aquell indret a la ciutadania. Un cop enderrocada, s'hi va col·locar una làpida amb la inscripció següent: «La tiranía de Felipe V, primer Borbón, levantó la Ciudadela. La libertad, el arrojar de España al último Borbón, la derriba. La ley de 18 de diciembre de 1869 la cede, con todos sus terrenos, a la ciudad de Barcelona. El Ayuntamiento toma posesión el 21 del mismo mes. ¡Viva la soberanía nacional!». ⁷⁹ Balaguer no fou l'únic a pronunciar-se en aquest sentit, sinó que també ho va fer el republicà federal Josep Roca i Roca, que veia en la Revolució de 1868 la revenja de la derrota de 1714. Durant les dècades posteriors, el poema «¡A baix la Ciutadela!» es popularitzà a través de la seva incorporació al repertori d'orfeons.⁸⁰

La Ciutadella, durant les dècades centrals del segle i fins al seu enderroc, va erigir-se en una representació del poder despòtic de la monarquia i es va perpetuar durant el període liberal en la mesura que proliferaven les veus dels liberals moderats contra els fenòmens revolucionaris populars, titllats de bullangues. Mentre prosseguissin els horrors de les bullangues, la ciutat estava condemnada a mantenir un espai consagrat a la repressió com era la Ciutadella. Aquesta fortalesa es va convertir en l'amenaça omnipresent dels liberals progressistes o demòcrates, i dels republicans, i per tant, mentre se'ls titllava de *bullangueros* creixia la projecció de l'ombra de la Ciutadella sobre ells. Però quan va desaparèixer de l'opinió pública l'amenaça de la bullanga no va succeir el mateix amb la Ciutadella, i així es corroborava que la fortalesa s'havia instaurat com una representació de la monarquia borbònica despòtica en l'espai públic.

Per tant, la pervivència de la fortalesa enfortia la percepció d'una història de Catalunya fonamentada en la lluita dels catalans per defensar les seves llibertats, expressades en forma d'institucions i lleis, enfront de l'autoritarisme i el despotisme governamentals. Per tant, la Ciutadella s'erigí en la representació simbòlica del territori català amenaçat i alhora idealitzat per la seva condició de governs representatius, garants de les llibertats i instigadors de l'expansió econòmica. La Renaixença va convertir la Ciutadella en l'espai que negava la representació del territori català a Barcelona, i la

memòria d'això pervisqué en les dècades següents, quan el catalanisme desplegà el seu projecte commemoratiu més rellevant en aquell espai, el Saló de Sant Joan, on es proposà a l'Ajuntament que s'hi col·loquessin vuit estàtues que honoressin els catalans més il·lustres, erigint-lo en un panteó a l'aire lliure. Les dues primeres estàtues inaugurades foren les de Guifré el Pelós i Roger de Llúria el 1885; l'any següent serien les de Rafael Casanova i Bernat Desclot, i finalment, abans de 1888, s'inaugurarien les darreres quatre (Ramon Berenguer I, Jaume Fabre, Pere Albert i Antoni Viladomat).

D'altra banda, a l'interior del parc i d'una manera menys regular també s'inaugurarien altres estàtues d'insignes catalans més moderns: Bonaventura Carles Aribau (1884) i Joan Prim (1887), una pràctica que tingué continuïtat en les primeres dues dècades del segle xx amb bustos dedicats a les principals figures literàries i artístiques de la cultura catalana de la segona meitat del segle XIX (Manuel Milà i Fontanals, Víctor Balaguer, Joan Maragall, Emili Vilanova, Teodor Llorente, Marià Aguiló, Lleó Fontova, Joaquim Vayreda i Pepita Teixidor), erigint-se en un panteó de la cultura catalana i oferint una solució de continuïtat al panteó a l'aire lliure del Saló de Sant Joan.

9. Conclusions

Als anys cinquanta, la imatge al·legòrica de Barcelona es confonia amb la de Catalunya, segons ha analitzat Reyero, però havia abandonat la imatge de la deessa Minerva o Atenea per esdevenir una dama de reminiscències règies.⁸¹ La transformació de l'al·legoria de Barcelona als anys cinquanta va acabar amb la imatge al·legòrica d'una ciutat amb atributs ideals que era intercanviable amb la de la nació,⁸² fet que pot ben palesar la voluntat de les elits liberals revolucionàries d'exercir un lideratge del procés de construcció nacional des de Barcelona. Però a partir de la segona meitat dels anys quaranta tot canvià, a parer de Reyero, i l'al·legoria de Barcelona esdevindrà la manera d'interpretar l'espai local, per tal de construir una memòria que legítimi els interessos de les elits i els projecti vers la nova estructura nacional, i això donarà lloc al patriotisme dual d'aquestes elits.⁸³ La interpretació de patriotisme dual de Josep Maria Fradera, matisada per J. L. Marfany fa ben poc temps, s'oblida de com el règim

78. Maricó JANUÉ, *La Junta Revolucionària de Barcelona de l'any 1868*, Vic, Eumo, 1992, p. 112-113.

79. Julia VÁZQUEZ i Carlos SÁNCHEZ, *El Parque de la Ciudadela de Barcelona* (en línia), Barcelona, Universitat de Barcelona, 2002, <<http://www.ub.edu/geocrit/ciudadella.htm>> (consulta: 16 gener 2019).

80. Magí SUNYER, *Els mites nacionals catalans*, 1992, p. 279.

81. Carlos REYERO, «Barcelona es todas las mujeres: polimorfismo femenino y polisemia patriótica de una alegoría capital (1808-1860)», *Ayer* (Madrid), núm. 106 (2017), p. 68.

82. Carlos REYERO, «Barcelona es todas las mujeres: polimorfismo femenino y polisemia patriótica de una alegoría capital (1808-1860)», p. 58.

83. Carlos REYERO, «Barcelona es todas las mujeres: polimorfismo femenino y polisemia patriótica de una alegoría capital (1808-1860)», p. 49-50 i 76.

liberal incidí en els límits i la projecció de les identitats locals o regionals, i de quina manera foren constretes en la seva formulació per la influència dels altres agents nacionalitzadors en la configuració de la identitat nacional en clau regional. Per tant, la identitat regional participà en la construcció de la identitat nacional sovint des d'una perspectiva subordinadament negociada amb els altres col·lectius o entitats que construïen la identitat nacional. D'altra banda, l'al·legoria d'una Barcelona amb els atributs de la nació que té una aspiració de poder que va més enllà de la regió no desapareix del tot, sinó que és volgudament soterrada per la desconfiança que desperta i emergeix en moments d'efervescència liberal, com quan s'erigeix una matrona barcelonina amb un escut de Catalunya per celebrar el triomf de les tropes del general Prim a la Guerra del Marroc.

En aquesta recerca, a través de l'anàlisi de l'espai públic barceloní durant el regnat d'Isabel II, s'ha pogut constatar la poca projecció del territori català en la ciutat, i consegüentment cal repensar de quina manera el regionalisme va construir la seva hegemonia social i alhora considerar la rellevància dels agents nacionalitzadors vinculats a l'Estat (monarquia, exèrcit o església). També cal emfasitzar de quina manera l'acció política d'aquests agents, també nacionalitzadora, incidí en la projecció o fins i tot en la reelaboració del discurs nacional de les elits barcelonines renaixentistes, per tal de sortejar les dificultats que els plantejaven. Tot i això, la Renaixença va ser una història d'èxit per superar els desafiaments de la modernitat de la societat barcelonina si l'acotem als anys de govern de la Unió Liberal (1858-1863) i de governs progressistes a l'Ajuntament de Barcelona, per bé que si l'extrapolem als períodes precedents i posteriors la seva eficiència decaigué significativament, i això reduí ostensiblement la seva projecció a l'espai públic.

La celebració periòdica dels Jocs Florals fou el gran triomf de les elits renaixentistes, però les elits barcelonines només aconseguiren projectar la identitat catalana en l'espai públic mitjançant el nomenclàtor de Víctor Balaguer tot i les seves modificacions. Totes les altres propostes s'hagueren d'adaptar als límits del que el règim liberal considerava que era una identitat regional col·laboradora d'una manera subordinada a la construcció nacional, tant si aquestes interpretaven la regió en clau més liberal com si ho feien en clau més conservadora. Si bé els governs liberals foren més permeables amb l'ús dels espais urbans per a celebracions com els Jocs Florals, es mostraren menys receptius a acceptar una representació del territori català en l'espai públic amb caràcter permanent, conscients probablement de

la pluralitat interpretativa, que en alguns casos serien mostres de dissidència. La competència entre discursos nacionalitzadors procedents de les institucions liberals i la monarquia, i les de la societat civil, generà una multiplicitat interpretativa sobre el significat de la nació que dificultà la recepció d'elements procedents de les diverses interpretacions, i paradoxalment proliferaren els efectes adversos que impedièren el desenvolupament d'alguna d'elles. Per tant, la nació era inqüestionable, però la cohesió entre els ciutadans nacionalitzats era baixa per la interacció conflictiva entre la disparitat de propostes.

De ben segur, Barcelona fou una de les ciutats més vinculades a una identitat regional del règim liberal espanyol durant el regnat d'Isabel II, malgrat les constriccions dels governs moderats i de la monarquia liberal. Ara bé, l'anàlisi de l'espai públic barceloní demostra que el territori català va irrompre a bastament en l'espai públic de la ciutat durant el procés de la Revolució Liberal amb la recuperació del palau de la Generalitat, la restitució de la Universitat i el primer enderroc parcial de la Ciutadella,⁸⁴ mentre que durant els anys de consolidació del règim liberal la projecció del territori regional esdevingué escassa en la mesura que l'Estat liberal percebé la projecció regional com una expressió del seu afebliment a Catalunya. Els responsables de la invisibilitat catalana foren els governs moderats i autoritaris en connivència amb les autoritats locals, i la monarquia isabelina, que van acotar l'ús del relat històric català en el procés de construcció de la nació espanyola, probablement per les connotacions liberals i subversives que li havia atorgat el liberalisme revolucionari tant progressista com popular, i que continuaven atorgant-li el progressisme i el republicanisme. Només quan el liberalisme progressista català abandonà qualsevol diatriba revolucionària després del fervor repressiu posterior al Bienni Progressista, la monarquia es mostrà favorable a acceptar una projecció més rellevant del regionalisme en la mesura que participés del procés de modernització de l'Estat liberal endegat amb els governs de la Unió Liberal. Les elits liberals barcelonines es mostraren decidides a preservar el model monàrquic, l'únic capaç d'aturar les diatribes revolucionàries de les classes mitjanes i populars en un sentit transgressor, i la Renaixença era una opció plenament factible i alhora també podia projectar el model imperial de la Corona d'Aragó cap a Espanya i retornar el paper central als catalans com havia succeït en temps precedents.

84. Jordi ROCA VERNET, «Els historicismes de la Revolució Liberal: nous significats per als espais de Barcelona», p. 305-330.